

УДК 338.24:336.228.34

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4263/2024-1-2>

Іляшенко В.В.
аспірант кафедри економіки
Класичного приватного університету

Pyashenko Volodymyr
Postgraduate Student of the Department of Economics
Classical Private University

ПОДАТКОВИЙ БОРГ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

TAX DEBT AS ONE OF THE ELEMENTS OF THE SHADOW ECONOMY

АНОТАЦІЯ

Робота аналізує роль податкового боргу у формуванні тіньової економіки та його вплив на національну економіку. Розглядається обсяг податкового боргу та його вплив на економічний розвиток країни. Досліджується взаємозв'язок між тіньовою економікою, у якій податковий борг є одним з ключових елементів, та загальним станом економіки. Робота висвітлює стратегії та інструменти, що можуть бути використані для зменшення податкового боргу та його негативного впливу на національну економіку. Висунуті пропозиції щодо поліпшення податкової політики та удосконалення системи контролю, спрямовані на зменшення масштабів тіньової економіки та покращення фінансової стабільності країни. Дослідження виявляє ключові фактори, що сприяють податковим втратам від тіньової економіки та на основі цього сформовано аналітичну таблицю за 2015–2021 роки, додатково розраховано питому вагу, яку займають податковий борг та тіньова економіка в національній економіці України. У статті схематично побудовано ріст податкових втрат за аналізований період, як від тіньової економіки окремо, так і від податкового боргу та тіньової економіки загалом. З проведеного аналізу випливає, що дані втрати перевищують майже половину фактичних податкових надходжень, які надійшли до Зведеного бюджету України. Наявність тіньової економіки та податкового боргу призводить до значних втрат для держави, які повинні бути джерелом додаткових доходів економіки, необхідних для ефективного фінансування різних бюджетних витрат. Податковий борг та тіньова економіка стають інструментами, які використовуються платниками податків для неправомірного ухилення від оподаткування. Також дослідження висвітлює наслідки податкового боргу та тіньової економіки для національної економіки, включаючи обмеження фінансових ресурсів для соціальних та інфраструктурних проектів. Пропонуються рекомендації для покращення ефективності податкової політики та зменшення ризиків тіньової економіки та обсягу податкового боргу. Отримані результати можуть бути використані для розробки рекомендацій з поліпшення податкової політики, спрямованих на зменшення податкового боргу та активізацію економічної діяльності в легальних каналах. Дослідження є актуальним і корисним для владних органів, податкових служб, та науковців, які цікавляться питанням підвищення ефективності податкового управління та зменшення тіньової економіки. Також, дослідження має значення для розуміння проблеми податкового боргу як складової тіньової економіки та може слугувати основою для розробки стратегій подолання цього явища з метою підвищення фінансової стабільності державного бюджету.

Ключові слова: податковий борг, тіньова економіка, податкові втрати, податкове навантаження.

ANNOTATION

The work analyzes the role of tax debt in the formation of the shadow economy and its impact on the national economy. The amount of tax debt and its impact on the economic development of the country is considered. The relationship between the shadow

economy, in which tax debt is one of the key elements, and the general state of the economy is investigated. The work highlights strategies and tools that can be used to reduce tax debt and its negative impact on the national economy. Proposed proposals for improving the tax policy and improving the control system aimed at reducing the scale of the shadow economy and improving the country's financial stability. The study reveals the key factors that contribute to tax losses from the shadow economy, and based on this, an analytical table for 2015–2021 was created, and the specific weight of tax debt and the shadow economy in the national economy of Ukraine was additionally calculated. The article schematically plots the growth of tax losses over the analyzed period, both from the shadow economy separately, and from tax debt and the shadow economy in general. The analysis shows that these losses exceed almost half of the actual tax revenues received by the Consolidated Budget of Ukraine. The existence of a shadow economy and tax debt leads to significant losses for the state, which should be a source of additional income for the economy, necessary for the effective financing of various budget expenditures. Tax debt and the shadow economy are becoming tools used by taxpayers for illegal tax evasion. The study also highlights the consequences of tax debt and the shadow economy for the national economy, including the limitation of financial resources for social and infrastructure projects. Recommendations are offered to improve the effectiveness of tax policy and reduce the risks of the shadow economy and the amount of tax debt. The obtained results can be used to develop recommendations for improving tax policy, aimed at reducing tax debt and activating economic activity in legal channels. The research is relevant and useful for authorities, tax services, and scientists who are interested in improving the efficiency of tax administration and reducing the shadow economy. Also, the research is important for understanding the problem of tax debt as a component of the shadow economy and can serve as a basis for developing strategies to overcome this phenomenon in order to increase the financial stability of the state budget.

Key words: tax debt, shadow economy, tax losses, tax burden.

Постановка проблеми. Податковий борг, який виступає як один з ключових елементів тіньової економіки, є серйозною проблемою для України. Він породжує численні економічні та соціальні наслідки, які негативно впливають на національну економіку. Проте дослідженням цього явища приділяється недостатньо уваги.

Розгляд податкового боргу як елементу тіньової економіки допомагає усвідомити важливість боротьби з ним як частиною більш широких заходів по зменшенню тіньового сектору економіки та підвищенню ефективності податкової системи.

Основною проблемою є недостатнє розуміння механізмів формування та наслідків податково-

го боргу на різних рівнях економіки. Важливо визначити фактори, що сприяють накопиченню податкового боргу в різних секторах, таких як підприємства, індивідуальні платники та бюджетні установи, і з'ясувати їхній вплив на фінансову систему та економічний розвиток країни.

Тіньова економіка включає в себе різноманітні практики, які спрямовані на ухилення від оподаткування та ненадання звітності про фінансові операції.

Податковий борг виникає, коли платник податків не сплачує необхідні податки у встановлений строк. Такі дії можуть бути навмисними або за сукупності різних несприятливих обставин, але в будь-якому випадку вони призводять до того, що частина податків не потрапляє до бюджету.

Тіньова економіка може включати різноманітні методи ухилення від оподаткування, такі як не задекларовані доходи, фіктивні операції, використання офшорних структур та інші. Податковий борг виступає як результат цих практик.

Одним із наслідків податкового боргу є недоотримання національної економіки необхідних коштів для здійснення соціальних та інфраструктурних програм. Це може призводити до неправильного функціонування публічних органів влади, обмеження соціальних витрат та загального зниження якості життя.

У боротьбі з тіньовою економікою і податковим боргом важливо впроваджувати ефективні системи оподаткування, контрольні заходи та санкції для тих, хто намагається уникати своїх податкових зобов'язань. Також важливо підтримувати прозорість та ефективність системи оподаткування, щоб максимально зменшити можливості для виникнення тіньових практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тіньової економіки та податкового боргу у різні часи було надзвичайно актуальним і досить часто висвітлювалося у працях вчених-економістів, а саме: Ю. Іванов, О. Десятнюк, Т. Маршалок, А. Крисоватий, К. Павлюк, А. Базилука, К. Проскура, А. Соколовська, Г. Лех, З. Варналій, І. Мазур, Є. Самойленко. Окремі аспекти правового забезпечення розглядали в своїх працях вчені-юристи: В. Антипова, О. Бандурка, В. Попович та інших. Віддаючи належне науковим здобуткам вказаних вчених, акцентуємо увагу на відсутності жодних досліджень, які б пов'язували і включали податковий борг в складову тіньової економіки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження податкового боргу як одного з елементів тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основний зв'язок між податковим боргом та тіньовою економікою полягає в тому, що податковий борг часто є результатом невиконання податкових зобов'язань учасниками тіньової економіки.

Загальною тенденцією є те, що тіньова економіка стимулює формування податкового

боргу, оскільки учасники цієї економічної сфери намагаються ухилитися від сплати податків, зборів, що може мати негативні наслідки для фінансової стабільності та розвитку країни.

Більше того, зростання податкового боргу впливає на кредитоспроможність держави, зменшуючи її здатність залучати кредити за вигідними умовами. Це може призвести до зростання витрат на обслуговування боргу та обмеження можливостей для інвестування в розвиток національної економіки.

Ухилення від сплати податків – нелегальний шлях зменшення податкових зобов'язань, заснований на свідомому використанні методів приховування доходів і майна від контролюючих органів і недостовірності бухгалтерської і податкової звітності [2, с. 473]. За цих умов зниження податкових виплат відбувається за допомогою здійснення платником податків податкових правопорушень чи, навіть, злочинів, тобто шляхом прямого порушення податкового законодавства [4, с. 542].

Явище «ухилення від оподаткування» існує насамперед через бажання платників податків зберегти свої доходи, а не перераховувати їх частину до бюджету країни у вигляді обов'язкових податкових сплат. Як зауважував В. Андрущенко «Якщо одні люди платять податки беззастережно, то чому другі ухиляються, – ось справжня соціально-психологічна загадка податкової моралі [1, с. 216]. Ця соціально-психологічна загадка податкової моралі виходить за межі простого розуміння економічних процесів та законодавчих вимог і вимагає глибшого аналізу людської поведінки та мотивації.

Свідома сплата податків залежить від різних факторів, таких як відчуття соціальної відповідальності, повага до закону, культурні чи релігійні переконання, довіра до уряду та інші. Деякі люди можуть вважати, що надходження в національну економіку податків є частиною їхнього соціального обов'язку або особистий вклад у розвиток суспільства.

У той же час, існують різні причини, чому деякі люди ухиляються від сплати податків. Це може бути викликано недовірою до уряду та його фінансової політики, відчуттям несправедливості у розподілі податкового навантаження, бажанням мінімізувати витрати або навіть просто відсутністю відчуття належності до держави чи спільноти.

Ця соціально-психологічна загадка відображає складність взаємодії між індивідуальними переконаннями, соціокультурними чинниками та економічними стимулами. Розв'язання цієї загадки вимагає комплексного підходу, який би враховував різноманітність факторів, що впливають на поведінку людей у сфері сплати податків, і розробляв ефективні стратегії для підвищення податкової моралі та зменшення тіньової економіки.

Наслідком ухилення від сплати податків виступає суттєве збільшення податкових витрат

для бюджету та ускладнює фінансове управління держави.

Втрати бюджету від податкового боргу, який має місце в тіньовій економіці, також призводять до тяжких наслідків для фінансової стабільності держави. Важливими аспектами втрат національної економіки в контексті податкового боргу та тіньової економіки є:

– несплата податків внаслідок тіньової економіки: учасники тіньової економіки часто намагаються уникати сплати податків, умисно зменшуючи доходи під час декларування, або взагалі ухиляючись від подання декларацій;

– податкова оптимізація: деякі корпорації та бізнеси використовують податкові стратегії, такі як переміщення прибутку в країни з низькими ставками податку або використання «податкових укривачів», щоб мінімізувати свої податкові зобов'язання;

– використання готівки: велика частина транзакцій у тіньовій економіці відбувається за готівковим розрахунком, що ускладнює примусове стягнення коштів в рахунок погашення податкового боргу;

– підробка та випадкові помилки: у тіньовій економіці існує велика ймовірність податкових підробок та допущення помилок в деклараціях та іншій звітності. Це може включати намагання платників податків «надувати» витрати чи недооцінювати свої доходи, що призводить до невірного обчислення податків;

– банкрутство: коли компанія приховано оголошує банкрутство або симулює фінансові труднощі з метою досягнення певних цілей або

отримання певних вигод і несплати податкового боргу.

В результаті цих та багато інших факторів податковий борг та тіньова економіка суттєво призводять до великих втрат бюджету, що може ускладнювати фінансове планування та реалізацію соціальних та економічних програм.

Проведемо аналіз втрат національної економіки України від чинників тінізації та податкового боргу за 2015–2021 роки (табл. 1).

Податкові втрати від тіньової економіки за період 2015–2021 років зросли в Україні більш як у 2,5 разів (з 177,8 млрд грн до 465,3 млрд грн) (рис. 1). При цьому, рівень тіньової економіки, розрахований Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, в період з 2015 року до 2019 року поступово знижувався з 35% до 28%. Починаючи з 2020 року спостерігаємо повторне зростання інтегрального показника до 30%, та до 32% у 2021 році, що обумовлено надскладним в соціально-економічному плані становищем країни. Це пояснюється тим, що тіньова економіка під час карантину може мати свої особливості та виклики, оскільки обмеження, пов'язані з пандемією COVID-19, можуть вплинути на різні сектори економіки та змінювати способи функціонування тіньового сектору.

За даними табл. 1 ми також можемо спостерігати збільшення загального обсягу податкових втрат від тіньової економіки та податкового боргу зі 276,4 млрд грн у 2015 році до 622,1 млрд грн у 2021 році (більш ніж у 2 рази). Загалом, втрати перевищують майже половину

Таблиця 1

Втрати податкових надходжень від тіньової економіки та податкового боргу за 2015–2021 роки

Показники	Роки							Зміни 2021 до 2015 (+/-)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Валовий внутрішній продукт (ВВП), млрд. грн.	1979,5	2383,2	2982,9	3558,7	3974,6	4194,1	5459,6	3480,1
Інтегральний показник рівня тіньової економіки, визначений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, %	35,0	33,0	32,0	29,0	28,0	30,0	32,0	-3,0
Потенційний рівень ВВП, млрд. грн.	2672,3	3169,7	3937,4	4590,7	5087,5	5452,3	7206,7	4534,3
Податкові надходження до Зведеного бюджету та їх частка у ВВП, млрд. грн.	508,0	654,0	828,0	986,0	1070,0	1137,0	1454,0	946,0
Потенційні податкові надходження, млрд. грн.	685,8	869,8	1093,0	1271,9	1369,6	1478,1	1919,3	1233,5
Податкові втрати від тіньової економіки, млрд. грн.	177,8	215,8	265,0	285,9	299,6	341,1	465,3	287,5
Питома вага, %	64,3	69,6	70,4	69,1	65,4	69,8	74,8	10,5
Податкові втрати від наданих податкових пільг, млрд. грн.	51,6	24,8	19,9	26,6	33,5	42,4	51,1	-0,5
Питома вага, %	18,7	8,0	5,3	6,4	7,3	8,7	8,2	-10,5
Загальна сума податкового боргу, млрд. грн.	47,0	69,6	91,4	101,5	124,7	104,9	105,7	58,7
Питома вага, %	17,0	22,4	24,3	24,5	27,2	21,5	17,0	0,0
Обсяг податкових втрат, млрд. грн.	276,4	310,3	376,3	414,0	457,8	488,4	622,1	345,7

Джерело: складено на основі даних [5–7]

фактичних податкових надходжень, які надійшли до Зведеного бюджету України. Основним джерелом податкових втрат є тіньова економіка, в середньому, за період 2015–2021 роки 69,1% всіх збитків бюджету та 22,0% – податковий борг, через що значна частка ВВП залишається прихованою.

Отже, щороку близько половини реальних податкових надходжень не спрямовується до бюджету через високий рівень тіньової економіки та великого обсягу податкового боргу. Значені втрати внаслідок тіньової економіки та податкового боргу вирівнюються за рахунок тих платників, які чесно виконують свій податковий обов'язок, а отже, збільшує податкове навантаження. Рівень податкового навантаження на платників податків повинен бути помірним, забезпечуючи можливість суб'єктам оподаткування достатнього фінансування власних витрат та інвестицій у вітчизняну економіку. Збільшення податкових платежів часто стають причиною ухилення від оподаткування для збереження власних доходів або призводить до збільшення податкового боргу у зв'язку з відсутністю можливості сплати своїх зобов'язань.

Функціонування податкової системи має бути спрямоване на збільшення податкових надходжень не шляхом підвищення податкового навантаження, а через стимулювання економічної активності суб'єктів господарювання; як наслідок, відбуватиметься розширення бази оподаткування і, відповідно, приріст податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів [3, с. 146].

Також, проведений аналіз підтверджує, що наявність тіньової економіки та податкового боргу призводить до значних втрат для держави, які повинні бути джерелом додаткових доходів національної економіки, необхідних для ефективного фінансування різних бюджетних витрат. Податковий борг та тіньова економіка стають інструментами, які використовуються платниками податків для неправомірного ухилення від оподаткування. Це призводить не лише до навантаження на національну економіку, але й до соціальної напруженості в суспільстві через нерівність між різними категоріями платників. Завдяки високому рівню податкового боргу та тіньової економіки, обсяги податкових втрат продовжують швидко зростати. Зменшення обсягів ухилення від оподаткування, що призводить до значних втрат національної економіки, можна досягти шляхом посилення податкового контролю. Зробивши ухилення від оподаткування менш привабливим порівняно із добровільним виконанням податкового обов'язку, можна протистояти схемам ухилення та легалізувати частину національної економіки, яка дотримується тіньових практик.

Висновки. Податковий борг разом з тіньовою економікою, становить серйозну загрозу для фінансової стабільності держави. Збільшення обсягів тіньової економіки та податкового боргу призводить до значного зменшення податкових надходжень, що в свою чергу впливає на реалізацію соціальних та економічних програм.

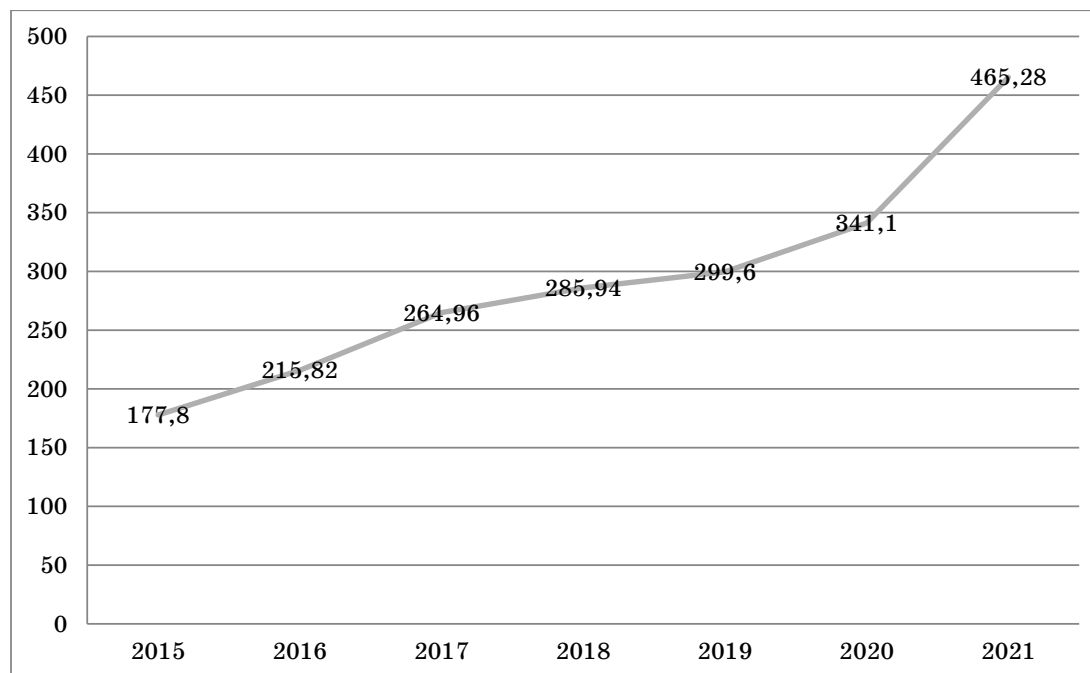

Рис. 1. Загальна сума податкових втрат Зведеного бюджету України від тіньової економіки протягом 2015–2021 років, млрд грн

Джерело: складено на основі даних табл. 1

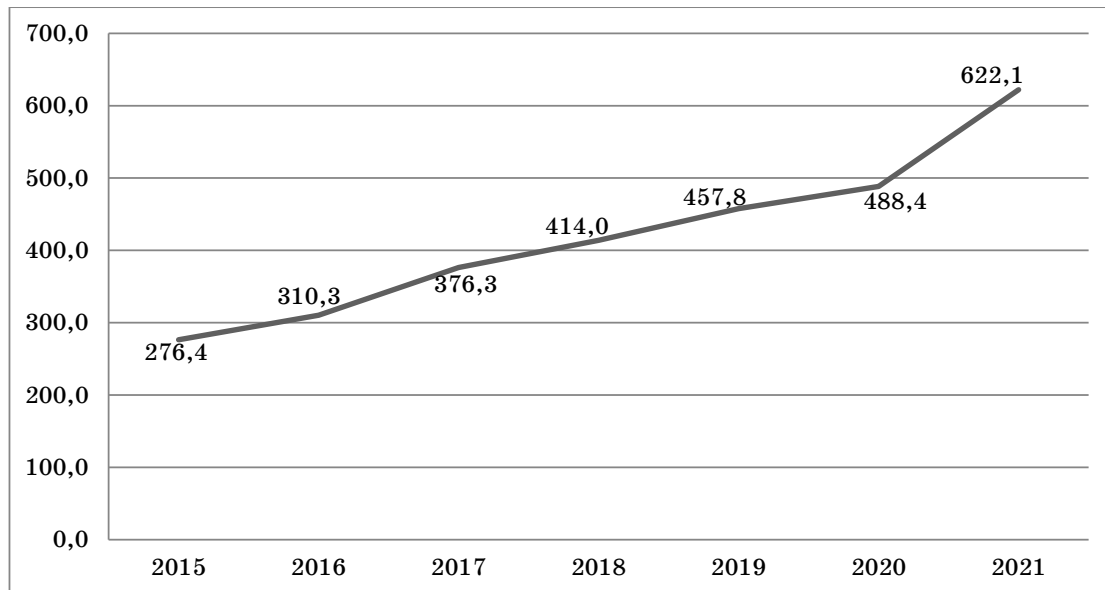

Рис. 1. Загальна сума податкових втрат Зведеного бюджету України за 2015–2021 років, млрд грн

Джерело: складено на основі даних табл. 1

Податковий борг стає перешкодою для ефективного функціонування національної економіки, оскільки несплата податків веде до значних втрат у доходах держави. Це ускладнює виконання різних соціальних та інвестиційних програм.

Податковий борг є важливим негативним елементом, який сприяє розвитку тіньової економіки. Високі податкові ставки та недостатні заходи з контролю можуть стимулювати суб'єктів господарювання уникати офіційного оподаткування.

Вважаємо, для зменшення податкового боргу та тіньової економіки важливо посилити механізми податкового контролю. Використання сучасних технологій та аналітичних інструментів дозволить ефективніше виявляти порушення та уникнення сплати податків. Цей підхід передбачає впровадження різноманітних заходів та політик для підвищення ефективності збору податків і зменшення можливостей для ухилення, а саме:

- посилення аудиту і контролю, що полягає у збільшенні кількості податкових перевірок, особливо серед підприємств та осіб, які мають високий ризик ухилення від оподаткування;

- використання технологій і аналіз даних – це впровадження сучасних інформаційних технологій, штучного інтелекту і аналізу даних для виявлення незаконних податкових схем ухилення від оподаткування;

- посилення співпраці з іншими країнами за для міжнародного обміну інформацією про фінансові транзакції для боротьби з міжнародним ухиленням від оподаткування;

- стимулювання добровільної декларації, що полягає у веденні різних преференцій для

тих, хто вчасно і правильно сплачує податки, що може зменшити стимули для ухилення;

- введення жорстких санкцій за порушення податкового законодавства може відігравати роль ефективного засобу впливу на тих, хто тенденційно уникає оподаткування.

Залучення представників бізнесу до процесу формування податкової політики може сприяти створенню більш справедливих та збалансованих умов оподаткування, що в свою чергу може зменшити податковий борг.

Загальний підхід має полягати у створенні системи оподаткування, яка була б прозорою, справедливою та стимулюючою для бізнесу та громадян, щоб зменшити податковий борг і вплив тіньової економіки на фінансову стабільність держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : монографія. Київ : Алерта, 2013. 384 с.
2. Сідельникова Л.П., Костіна Н.М. Податкова система : навч. посіб. Вид. 2-ге, виправ. й допов. Київ : Ліра-К, 2013. 604 с.
3. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Вид. 2-ге. Львів : Кальварія, 2017. 164 с.
4. Єфименко Т.І., Мярковський А.І. Фінанси. Бюджет. Податки. Національна та міжнародна термінологія. Вид. 2-ге, перероб. й допов. Т. 1. Київ : ДННУ «Академія фінансового управління», 2010. 624 с.
5. Офіційний сайт Державної казначейської служби України : веб-сайт. URL: <http://www.treasury.gov.ua>
6. Офіційний сайт Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua>
7. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <http://www.me.gov.ua>

REFERENCES:

1. Andrushhenko V L. (2013) *Moralno-etychni imperatyvy podatkiv ta opodatkovannya* [Moral and ethical imperatives of taxes and taxation]. Kyiv: Alerta, (in Ukrainian)
2. Sideljnykova L. P. (2013) *Podatkova systema* [The tax system]. Kyiv: Lira-K. (in Ukrainian)
3. *Ukrayina 2030: Doktryna zbalansovanogo rozvytku* (2017) [Ukraine 2030: Doctrine of balanced development]. Lviv: Kalvariya. (in Ukrainian)
4. Yefymenko T. I., Myarkovskyj A. I. (2010) *Finansy. Byudzhet. Podatky. Nacionalna ta mizhnarodna terminologiya* [Finances. Budget. Taxes. National and international terminology]. Kyiv: DNU «Akademiya finansovogo upravlinnya». (in Ukrainian)
5. Official site of the State Treasury Service of Ukraine (2024). Available at: <http://www.treasury.gov.ua/>
6. Official site of the State Tax Service of Ukraine (2024). Available at: <https://tax.gov.ua/>
7. Official site of the Ministry of Economy of Ukraine (2024). Available at: <http://www.me.gov.ua/>